

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך י, תשי"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

„של“ עצמאי כנגד „של“ לבוד

הנושא הנ"ל אינו חדש, והמחלוקת עליו ימיה כימי דור לפחות. נסקור „היסטוריה“ קטנה זו בקיצור, עד שנגיע להתחדשותה בימינו ונביינה יותר.

*

כנגד הגרסה „איזהו מקומן של זבחים“ בדפוסי המשנה (זבחים ה א) הרי בתפילת שחרית גורסים דפוסי סידורים אחדים דווקא „איזהו מקומן של זבחים“ בתיבה אחת ובלמ"ד חרוקה. על כך, אם יש לגרוס כאן „שלזבחים“ בתיבה אחת או „של זבחים“ בשתי תיבות, כבר נחלקו שני ארזים לפני תשעים שנה. בשנות תקפ"ז—תקצ"ב הוציא רו"ה (ר' וולף היידנהיים) את המהדורה המפורסמת של מחזורים לכל החגים והדפיס שם של זבחים בתיבה אחת (ובלמ"ד פתוחה ו). בשנת

1 כך מביא גם פרופ' מ"צ סגל בעמ' 46 של ספרו „דקדוק לשון המשנה“. (גם גרסה אחת בלמ"ד שואית הוא מביא מכ"י פירנצי). חנוך ילון — נקדנה של המשנה במהדורת מוסד ביאליק (שעליה עוד ייחוד הדיבור להלן) — אף הוא מיידע את הלמ"ד. ואכן זה מסתבר יותר, שכן אותה מסכת של המשנה גורסת תמיד „הזבחים“ והזבח“ בה"א הידיעה.

תרכיח הוציא תלמידו ר' יצחק דוב (פר) את סידור-התפילות
 במהדורתו המפורסמת והדפיס שם של-זבחים בשתי תיבות
 (מוקפות) והעיר על כך: "כן הנוסחא בכל סידורים ישנים
 וכי"י וכן במשניות ובגמרא — — — ואין לנו רשות לשנות
 הלשון — — — כמו שעשה רור"ה, כי כן בלשון משנה מלת
 שָׁל מלה בפני עצמה בכל מקום, — — — אף כי נמצא
 בלשון המקרא שְׁלֹשְׁמָה (שה"ש ג ז), בְּשִׁלְמִי (יונה א ז), כי
 כבר אמרו לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמה — — —
 ועוד כי גם במקרא בְּשָׁל אשר יעמול (קהלת ח יז) מלה בפני
 עצמה ועוד כי כבר העמידו קדמונינו את תיבות הפרק על
 מספר שמ"ד. — אך מהדירי הסידורים אחרי דוב-בר לא
 כולם נשמעו לו ויש מהם עדיין מדפיסים "שלזבחים" בתיבה
 אחת. אף אני זכורני, שמנעורי כך היינו אומרים. כנראה
 פעלה כאן מסורת שבעל-פה.

בתשי"ב התחיל מוסד ביאליק להוציא מהדורת שישה
 סדרי משנה עם פירוש של פרופ' חנוך אלבק ועם "ניקוד
 חדש" של חנוך ילון "על-פי מסורות שבעל-פה, כתבי-יד
 ודפוסים ישנים". בראש סדר מועד הקדיש ילון דברי הסבר
 לשיטת ניקודו, הסוטה מן השגור בפרטים מסוימים, ובין
 השאר הוא אומר שם (סעיף 18):

"עוד סוג של תיקונים הוא בניקודנו, בעצם אחד שהוא
 שניים, והוא חיבור, שלי לתיבה שלאחריה, כגון: שלזונק,
 שלחמין — — — ודבק בו ענין ה"א הידיעה, כמו שיתבאר
 מיד. ראינו הכרח בתיקון זה, ורק לאחר פקפוקים רבים

הסכמנו לו. המשנה הראשונה בניקודי הייתה מסכת שבת א', א: יציאות השבת... העני עומד בחוץ ובעל הבית בפנים וכו'. בשני השמות באה ה"א הידיעה והוא ידוע כללי, וכן: פשט העני... העני חיב. כאן ודאי צורך בה"א, שכן מדובר בעני שנזכר כבר. אם כן, כיצד נאמר שם מיד: פשט בעל הבית את ידו ונתן לתוך ידו של עני, בלא ה"א? ושוב שם: פשט העני את ידו לפנים... ונטל העני מתוכה. כלום ייתכן שגדרי לשון המשנה פרוצות כל כך? או כלום ייתכן לכלול כלל לומר שאחרי, של' אין במשנה ה"א הידיעה? כ"י קויפמאן הוא שפתר לי מיד; כתוב שם: לתוך ידו שְלְעֵנִי, מלה אחת, והלמד נקודה בסגול של ה"א הידיעה שנשמטה על דרך: בְּפִית = בְּהִפִּית. וכך נוהגים כ"י ישנים לחבר, של' לשלאחריה ומנקדים את הלמ"ד בתנועה, או בשווא ובדגש. וכך היא במקרא: מטתו שְלְשָׁלְמָה (שה-שגז), בְּשָׁלְמֵי הרעה הזאת (יונה א ז). ומיד שם בפסוק ח: באשר למי הרעה הזאת. ונתקיימו הנוסחאות בתפילה: שיר שבח שְלִיּוֹם השביעי, להדליק נר שְלִחְנָכָה.

בהמשך דבריו מביא ילון את הערעור של דוביבר, ועל הדעה של הלה, "כי כן בלשון משנה מלת של מלה בפני עצמה בכל מקום" הוא אומר: "אמת, כך היא בדפוסים, וראינו למעלה שכתבייד מחברים, של' לתיבה שלאחריה ומסתתמות פרצות בשימוש ה"א הידיעה בלשון חכמים. — — — נשתמרה מסורת בידי התימנים והם נוהגים בחיבוריהם כקדמונים". (כאן מביא הוא ראיות מקריאת התימנים במדרש הגדול ומגרסותיהם בדפוסיהם, שהם מיידעו

את הלמ"ד בשל, גם כשהוא כתוב לחוד, ומכאן הוכחה שהם חרגישים חיבור של עם התיבה שלאחריו בתור תחילית של זו). הוא מסיים: "החזרת ניקוד ה"א הידיעה ליושנו בצורת של' גררה אחריה תיקוני ה"א הידיעה במקום שנשתבשו מעתיקים ומדפיסים — — — ; תיקונים אלה נעשו, בדרך כלל, על פי דפוס נאפולי רנ"ב".

שתי הערות-שוליים הוסיף ילון, והן חשובות לעינינו. (1) בדברו על שאלת ה"א-הידיעה אחרי של הוא מעיר: "בדפוס המשנה אין ה"א הידיעה אחרי של'. ואם תאמר הרי בסנהדרין ד', ה' נמצא: ולהגיד גדולתו של הקדוש ברוך הוא? ויש לומר בדפוס נאפולי רנ"ב: של מלך מלכי המלכים הקב"ה, ומעין זה בנוסחאות ישנים אחרים". (2) בהזכירו "שכתבי-יד מחברים, של' לתיבה שלאחריה" הוא מעיר: "ביאליק נהג כך במסכת ברכות: ולשמוספין (ד', א), שלגוים (ח', ו), שלמתים (שם). מפיאת ואילך נהג כספרי הדפוסים".

בסוף תשי"ח הופיעה בעיתונים מודעה של יצחק אבינרי: כל מי שמצא של לפני ה"א-הידיעה באיזה מקור מהמקורות הקדומים או המאוחרים מתבקש להמציא את מראה-המקום לבעל המודעה. נמצאו אנשים ספורים שמיהרו לפרסם את ה"מציאות" שלהם בכמה עיתונים, אך כולם כמעט חזרו על דוגמאות מועטות וביניהן אף מוטעות. ברור היה, שלחנם טרחו; כי הדוגמאות הידועות והכביכוליות אבינרי ודאי מפירן מקודם, אלא לנוספות נתכוון. אפשר היה לשער, שהעניין

נוגע לשיטת ילון בניקוד המשניות. השערה זו נתאמתה עם פרסום מאמר של אבינרי ב"הבוקר" מכ"ג בכסליו. אחר-כך חזר אבינרי והעתיק למדורו "פינת הלשון" בשני גיליונות של "על המשמר" (י"ג בשבט וכ' בו) העתקה מלאה של אותו מאמר.

מחצית המאמר נועדה לקבוע, כי בספרות התלמודית אין של לפני ה' הידיעה וכל אותן דוגמות שהובאו אין בהן ממש, כי מקצתן "כוזבות" ומקצתן אין מהן ראיה לנדון (כגון של בעל הבית) ומקצתן מפוקפקות לפחות במשנה (כגון של הלטאה או של הפטיש) מתמת גרסאות אחרות (בלי ה' הידיעה). על-כל-פנים דוגמות אחרונות אלה מועטות מכדי הכרעה לפיהן, ואפילו יחד עם דוגמת של הקב"ה אין כוחן יפה להוכיח במקורות המשנה והתלמוד שימוש רגיל של ה' הידיעה בראש התיבה התכופה לשל. חשיבותה של עובדה זו מסביר אבינרי: "כידוע אין הא הידיעה באה אחרי למד; במקרא יש דוגמאות בודדות (ולהגרים, יחזקאל מז כב; ולהקרוזמים, שמ"א יג כא, ועוד), אך דרך זה, שנהוג היה בימי המשכילים, לא נמצא בתלמוד כלל. אמור מעתה: לוא מצאנו בתלמוד דוגמאות מהימנות להא הידיעה אחרי של (של הבית, של העושה), היינו מסיקים מכאן מסקנה ברורה כי, של' הייתה קיימת בימי חז"ל כמלה בפני עצמה, שכן לא יעלה על הדעת לקרוא, שלהבית, במקום, שלבית. עכשיו, שלא מצאנו דוגמאות מהימנות, על-כורחנו נמצאנו למדים שבימי חז"ל נדגו לחבר של עם התיבה שלאחריה."

אף-על-פי-כן במחציתו השנייה של המאמר עובר

אבינרי להתקפה חריפה מאוד על ילון והוא מונהו עם
 ה"מתמיהים" וה"חכמים להרע". יען כי לא זו בלבד, שאין
 ילון עקיב בשיטתו (ניקד את הל' עתים בשווא עתים בתנועה)
 ועוד טעה לכלול בשיטתו גם את של הקב"ה (להלן עוד נבדוק
 אם באמת "טעה" ילון), אלא אף זו, שבכלל אין להחזירנו
 אל נוהג שעבר ובטל, מאחר שכבר התפתח של עצמאי,
 ועל קדמותו יעיד הפסוק "בשל אשר יעמול", ואנו צריכים
 אותו למען הבהירות, להבדיל בין של ביתי לבין שלביתי,
 ויש לחשוש, שמא "יקצו עיתונאינו על מציאה עלובה זו
 של הכתיב המודרני" — ושוב לא נבחין בין של פניו
 ל,שלפניו".

על כן אבינרי צועק חמס והוא מסיים במלים כדרבונות:
 „דוד עיקש ופתלתול" — „עם תועי לבב"!
 הבה נראה „הכצעקתו".

(א) בנוגע למשנה, הרי פרופ' סגל בספרו „דקדוק
 לשון המשנה" (תרצ"ו) כבר קבע, כי במשנה אין ה' הידיעה
 אחרי של — תוץ מן החריג: של הקב"ה. (צירופים כגון
 בעל הבית או בית הכנסת וכיו"ב, שכל אחד מהם מורכב
 מסומך ונסמך, אינם עניין לנדוננו, כמובן, כי אין לדון מהם
 על של שלפניהם, אם היה מתחילתו מחובר עם המלים
 הנסמכות — בעל ובית — או פרוד מהן.) סגל אינו מסביר,
 מה נשתנה של הקב"ה להיות יוצא מן הכלל, ולכאורה הרי זו
 דוגמה בטוחה למציאותה של ה' הידיעה בראש המלה התכופה
 לשל. אמנם במשנה היא נמצאת רק פעם אחת (סנהדרין ד ה),
 אבל הרבה פעמים בתלמוד ובמדרשים וכן בתפילת ערבית

של מוצ"ש: "כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקדוש ברוך הוא וגו' (לקוח ממסכת מגילה, דף ל"א). אומר אבינרי: "הקדוש ברוך הוא — שם מסוים הוא, ולעולם לא יבוא בלי ה"א הידיעה (ההטעם במקור — א"ד), נמצא שאין להביא ממנו ראיה. בדבר זה טעה גם חנוך ילון — שראה דוגמה זו ושייכת לענין". כי אכן ילון לא הניח של הקדוש בנפרד — כמודפס תמיד — אלא הפך את שתי התיבות לתיבה אחת: "שלהקדוש". סברתו של אבינרי מזורה כפליים בנקודה זו. מצד אחד, אם נניח שאמרו של הקב"ה בנפרד, הרי לא חשובה לנו הסיבה, אלא העובדה, המעידה על עצם האפשרות לקיום של עצמאי בתקופת חז"ל, אפשר אפוא יפה "להביא ממנו ראיה". מהצד האחר, אם אף לפי השקפת אבינרי לא היה לחז"ל של עצמאי בדרך-כלל, הרי אין שום סיבה להוציא מן הכלל את של הקב"ה; כשם שלא אמרו "של המקדש", אלא "של־מקדש", כך יכלו לומר "של־קדוש ברוך הוא", או לפחות "של־הקדוש" (בתיבה אחת ובהשארת הה') כאותם חריגים שאבינרי גופו הביא מהמקרא. לא נהיר לי, על סמך-מה הכריע ילון כמו שהכריע, על-כל-פנים אין להיחפז ולהכריז כי "בדבר זה טעה".

(ב) אם כי אבינרי אינו מזכיר את בר, הריהו משתמש בראיותיו של הלה, חוץ מטענת המספר שמ"ד (שגם ילון אינו מזכירה כל-עיקר), אולי מחמת קלישותה, שכן אותם "קדמונינו" — בעלי הספירה של תיבות הפרק — אולי כבר השתייכו לתקופת של הנפרד, שהתפתח והלך במשך הזמן, כמו שאבינרי גופו מסביר במאמרו (ועיין עוד להלן בסעיף ו).

עַל הַרְאִיָּה מִן "בִּשְׁל אֲשֶׁר יַעֲמֹל" אֲפֹשֶׁר לְהַשִּׁיב: כֹּאן
 שֶׁל בֶּא עִם בִּי־הֵיחֹס ("בִּשְׁל") — שֶׁמִּשְׁמַעוּ לְסִיבָה אוּ לְנִימוּק
 (כִּפִּי הַפִּירוּשִׁים הַשּׁוֹנִים) — וְאַחֲרָיו מֵלֶת הַזִּיקָה (אוּ הַקִּישׁוֹר)
 אֲשֶׁר; כֹּאן אֲפֹא אוּלִי קִצַּת תַּתְקֶשֶׁה מְזִיגַת בִּשְׁל עִם אֲשֶׁר
 לְמִלָּה אַחַת: "בִּשְׁלֶאֱשֶׁר". (הֵל' תֵּהָא אוּ דְגוּשָׁה וּפְתוּחָה,
 כְּמוֹבֹן; עַל כֵּךְ עֵיִן עוֹד לְהֵלֵן בְּסַעֲיָף ט). סִיבָה זוֹ נִרְאִית
 לְפַחֲוֹת שְׁקוּלָה כִּנְגַד סִיבַת שֶׁל הַקְּבִי"ה לְפִי הַסְּבָרוֹ שֶׁל אֲבִינָרִי
 וְחֻזְקָה הֵיא יוֹתֵר: אֵילוֹ הֵיָה כְּתוּב "בִּשְׁלֶאֱשֶׁר", כְּלוּם הֵיִינוּ
 מְבִינִים אֶת הַפִּירוּשׁ לְאַלְתֵּר? וְאַדְרְבָּה: לְעוֹמַת "בִּשְׁל אֲשֶׁר"
 הָרִי בְּמִקּוֹם וְשֶׁהַמְזִיגָה מִסְתַּבֶּרֶת יוֹתֵר כִּבֵּר אֶתָּה מוֹצֵאָה בְּמִקְרָא
 פְּעֻמִּים: "בִּשְׁלֵמִי הִרְעָה"; "מִטַּתוֹ שֶׁלְשַׁלְמָה".

הַזִּיכּוֹחַ כֹּל־עֵיקָרוֹ נֹסֵב אֲפֹא עַל הַמְקָרִים, שְׁבָהֵם שֶׁל
 בֶּא לְפָנֵי שֵׁם (פְּרֻטִי אוּ כְּלָלִי) אוּ תוֹאֵר אוּ פּוֹעֵל־כִּינּוּנִי אוּ
 כִּינּוּי־רֹמוֹז אוּ כִּינּוּי־שְׁאֵלָה. לְמִשָּׁל: שֶׁל גִּבֵּר — שֶׁל הַגִּבֵּר —
 שֶׁלִּגְבֵּר (אִם בְּגִימָ"ל שׁוֹאֵאִת, לְבִלְתִּי־מִיּוֹדֵעַ, וְאִם בְּג' פְּתוּחָה,
 לְמִיּוֹדֵעַ); שֶׁל גְּדוּל — שֶׁל הַגְּדוּל — שֶׁלִּגְדוּל (כְּנ"ל); שֶׁל
 גּוֹאֵל — שֶׁל הַגּוֹאֵל — שֶׁלִּגּוֹאֵל (כְּנ"ל); שֶׁל זֶה — שֶׁלֹּזָה;
 שֶׁל מִי — שֶׁלְמִי.

ג) עִם שְׁדַפּוּסֵי הַמִּשְׁנִיּוֹת וְהַמְדְרָשִׁים גּוֹרְסִים כְּמָה וְכְמָה
 פְּעֻמִּים שֶׁל זֶה וְכֵן שֶׁל אֵלוֹ (בְּנִפְרָד), הָרִי מְקוּבֶלֶת בִּידֵינוּ בְּרַכַּת
 הָאֵב כְּשֶׁבִנּוּ נַעֲשֶׂה בְּר־מְצוּחָה וּבְר־עוֹנֶשֶׁיִן: "בְּרוּךְ שֶׁפִּטְרָנִי
 מְעוֹנְשׁוֹ שְׁלֹזָה". כֵּךְ מוֹדַפֵּס בְּסִידוּרֵי־הַתְּפִילּוֹת וְכֵן מְסוּר בְּפִי
 אֲבוֹתֵינוּ מְדוּר לְדוּר עַד הַיּוֹם, אִם כִּי אוֹתָהּ בְּרַכָּה לְקוּחָה
 מְבִרָאשִׁית־רַבָּה (סג י) וְשֵׁם דְּפוּסֵינוּ גּוֹרְסִים כְּדָרְבֵּם דּוּקָא
 בְּנִפְרָד: שֶׁל זֶה. הַמְסוּרֶת שְׁבַע־לְפָה לֹא נִכְנַעָה לְשִׁינוּיִים שֶׁל

דפוסי המדרש, ולפיה אפוא נהגו דפוסי הסידורים, שנועדו
לאמירה ולא לעיון בלבד.

(ד) אבינרי פוסל את ההסתמכות על הכתיב הנקיוד
של המשנה בכתב-יד קויפמאן, מפני שזה משובש. נניח. אבל
בבראשית-רבה שהוציא תיאודור לפי כתב-יד לונדון, המשובח
ביותר, בא תמיד של מחובר עם התיבה שלאחריו.

אכן ילון לא תמך כלל יתדותיו בכתב-יד קויפמאן, כמו
שאבינרי מייחס לו, אלא עוד טעמים ונימוקים עמו, כמו
שציטטתים למעלה. (אדרבה: מרשימתו בקונטרס ס"ס"א של
„לשוננו לעם“ רואים, שאינו סומך בכול על כתב-
קויפמאן.) ומתוך הציטאט הנ"ל נוכחנו, שהוא מרבה להסתמך
דווקא על דפוס נאפולי רנ"ב.

(ה) אבינרי לא השתדל כלל ליישב את הקושיה
העיקרית של ילון על המשנה הראשונה של מסכת שבת
למשל (היא רק דוגמה אחת מהרבה): איך יתורץ של עני
הסתמי פתאום, כשלפניו ולאחריו נמצא העני המיודע, אם לא
על-ידי מזיגת שלעני לתיבה אחת בל' סגולה (כלומר מיודעת)?
או שמא נוסף מעצמנו ה'הידיעה ונגרוס „של העני“? וכן
בכל שאר המקרים כגון זה? כל עוד שאין לאבינרי פתרון
סביר (ולעת-עתה לא נתן שום תשובה על כך), הרי
עצומותיו רפופות.

(ו) על של במשנה אומר פרופ' סגל בעמ' 46 של ספרו
הנ"ל: „תחילית זו נכתבה בכתב-ידות עתיקים בחיבור אל השם
בתיבה אחת. אולם בדורות המאוחרים של ימי-הבינים התחילו
הוגים את התחילית כתיבה נפרדת: של, אפעלפי שעדיין

המשיכו לחבר אותה בכתב אל השם. וכן מנוקד בכת"י פירנצי משנת ה' קס"ב: שְׁלוֹבְחִים, שְׁלִמְזַבַּח — — שְׁלִבְעָלִי בתים — —. לבסוף הפרידו המעתיקים והמדפיסים את התחילית מן השם, ועשוה לתיבה מיוחדת, שְׁל, כמו בלשוננו היום".

בעמ' 7114 של מילון בן־יהודה מעיר עורכו פרופ' טור־סיני, כי לא רק במשנה אלא אף „בתלמוד ובמדרשים בא של לפני שמות־עצם בעיקר לא כתיבה בפני עצמה אלא מצורף למלה שלאחריו“, כמוכח מתוך „כתבי יד שונים של המשנה, הירושלמי והבבלי, המדרשים והתפילות“ (הוא מביא שורת דוגמות), „וכן נהג כתיב זה אף בכמה ספרים בספרות המאוחרת“ (שוב דוגמות).

אבינרי ממליץ על כת"י־מינכן של תלמוד בבלי, שבו „לעולם של תיבה לעצמה היא“. אבל הרי אבינרי מודה, כי מכיון „שלא מצאנו דוגמאות מהימנות“ לה'־הידיעה אחרי של בתלמוד „על־כורחנו נמצאנו למדים שבימי חז"ל נהגו לחבר של עם התיבה שלאחריה“; זאת אומרת, כי השינויים ממטבע זה נעשו על דעת המעתיקים במשך הזמן.

אולי אפוא לא נורא הדבר, אדרבה, דווקא טוב מאוד, אם תימצא הוצאה אחת של המשנה, שבה הוחזר ליושנו הנוהג הקדום, כדי שבני־תקופתנו — אף כי לא יקבלוהו למעשה (אין שום חשש, ולחינם דואג אבינרי, והוא גופו מציץ בקורת־רוח, שגם ילון אינו נוהג כך בדברי עצמו) — יראו לפחות דוגמה מן העבר להלכה, כפי שכבר בישרוה לנו אותם שני פסוקים מן המקרא (יונה ושה"ש).

(ז) אם אמנם למעשה, כאמור, אין לשער כלל, שנחזור עכשיו לחבר כל של עם מה שלאחריו בכתב ובדפוס של יום-יום, הרי מעיקרה מופרכת אפילו להלכה טענתו של אבינרי, כי יש הכרח להבחין בין של פניו לבין שלפניו, ואם לא נשמר על תבדל הכרחי זה, נגרום בלבול. שכן אם נסיר את השי"ן מתיבת שלפניו ותישאר רק תיבת לפניו, עדין אפשרי אותו „בלבול“. למשל, אם אתה קורא או שומע משפט בודד: „מראה יפה לפניו“, אינך יודע מה הכוונה: פניו יש להם מראה יפה — או: מראה יפה מתגלה לפניו? על הכוונה האמיתית אתה יכול לעמוד רק מתוך שאר המשפטים והקשרם עם המשפט הנדון. בדיוק כך שלפניו, כגון „מראה היפה שלפניו“. השי"ן הנוספת אינה גורמת תוספת בלבול.

(ח) בעצם הרי מתוך היגיון דקדוקי-תחבירי בלבד כבר אפשר להסיק עקרונית, שלכתחילה היה של משולל יכולת להתקיים בתור מלה עצמאית. כי איך נשתלשל של? הוא, כידוע, יליד הצירוף של מלת-היחס אשר עם ל- הקניין: אשר ל-. שניהם אתה מוצאם תכופים זה לזה בשני הפסוקים הרצופים שהביאם ילון: „בשלמי הרעה“ = „באשר למי הרעה“ (יונה א זח). אם נסיר מהם את ב' היחס, שנוספה להם כאן, נמצא את העימות בעליל: שלמי = אשר למי. ואין הדבר צריך לראיות, שכן הוא מן המפורסמות. הביטוי אשר פסק מן השימוש מעט-מעט והוריש לנו מתוכו את השי"ן הסגולה, כפי שזו כבר מצויה אפילו בתנ"ך על כל משמעותיה, אבל תמיד היא נספחת אל מה שלאחריה (כגון „שעמלתי“, ולא בנפרד: ש עמלתי), הואיל ובעברית אין

מכבר מלה בעלת אות אחת בלבד². מובן אפוא, שאם בצירוף כגון אשר לי נשרו האל"ף והרי"ש, אז השי"ן נתבודדה ועל-כורחה נפלה על לי, ומשתי המלים נתהוותה מלה אחת: שלי. מחמת אותו הכלל גם ל'הקניין, כל עוד שהיא אות יחידית, אינה יכולה לעמוד בפני עצמה, אלא תמיד היא נספחת אל מה שלאחריה, כגון לאדס ולא בנפרד: ל אדס. ממילא מובן,

2. בהערות לערך ש של מילון בן-יהודה (עמ' 6779) מביא פרופ' טור-סיני הוכחות, כי בעברית הקדומה כבר הייתה קיימת הצורה הקצרה ש (אם בסגול ואם בפתח או בקמץ) ליד הצורה הנרחבת אשר (אולי עוד לפניה), ושתיהן צררו זו את זו וגברו זו על זו חליפות ובמשך הזמן. רק אחרי גלות-בבל נדחקה צורת אשר מפני ש כליל; לכן שום אחת משתי הצורות אינה ראייה לימי המקור שהיא נמצאת בו. מעניין להשוות פסוקים מקבילים: „כחול אשר על שפת הים“ (יהושע יא ד ומל"א יג ה) לעומת „כחול שעל שפת הים“ (שופטים ז יב), או „שיר השירים אשר לשלמה“ כנגד „מטתו שלשלמה“. שתי הצורות מתרוצצות זו עם זו אפילו בפסוק אחד: „טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם“ (קוהלת ה ד). בעיה זו כבר מוזכר פרופ' סגל בספרו על המשנה ובין-השאר הוא אומר: „ואפילו סופר מקורי כבעל ספר קוהלת מתאמץ עדיין להחזיק בצורה, אשר' אף במקום ששימושו כבד עליו, כמו: בשל אשר יעמול (= בדיל ד' הארמי)“. סתם ולא פירש הגדרת „שימוש כבד“; אבל כשנתבונן, נראה כי הצירוף בשל אשר אמנם מזור, שכן אם נפרקנו ליסודותיו, נמצא שהוא מורכב מן „באשר לאשר“ (פעמיים רצופות אשר ו), ורק על-ידי הקיצור נעלם אשר הראשון ונבלע בשל.

ז) אם אמנם למעשה, כאמור, אין לשער כלל, שנחזור עכשיו לחבר כל של עם מה שלאחריו בכתב ובדפוס של יום-יום, הרי מעיקרה מופרכת אפילו להלכה טענתו של אבינרי, כי יש הכרח להבחין בין של פניו לבין שלפניו, ואם לא נשמור על הבדל הכרחי זה, נגרום בלבול. שכן אם נסיר את השייך מתיבת שלפניו ותישאיר רק תיבת לפניו, עדיין אפשרי אותו „בלבול“. למשל, אם אתה קורא או שומע משפט בודד: „מראה יפה לפניו“, אינך יודע מה הכוונה: פניו יש להם מראה יפה — או: מראה יפה מתגלה לפניו? על הכוונה האמיתית אתה יכול לעמוד רק מתוך שאר המשפטים והקשרם עם המשפט הנדון. בדיוק כך שלפניו, כגון „המראה היפה שלפניו“. השייך הנוספת אינה גורמת תוספת בלבול.

ח) בעצם הרי מתוך היגיון דקדוקי-תחבירי בלבד כבר אפשר להסיק עקרונית, שלכתחילה היה של משולל יכולת להתקיים בתור מלה עצמאית. כי איך נשתלשל של? הוא, כידוע, יליד הצירוף של מלת-היחס אשר עם ל- הקניין: אשר ל-. שניהם אתה מוצאם תכופים זה לזה בשני הפסוקים הרצופים שהביאם ילון: „בשלמי הרעה“ = „באשר למי הרעה“ (יונה א ז׳). אם נסיר מהם את ב׳-היחס, שנוספה להם כאן, נמצא את העימות בעליל: שלמי = אשר למי. ואין הדבר צריך לראיות, שכן הוא מן המפורסמות. הביטוי אשר פסק מן השימוש מעט-מעט והוריש לנו מתוכו את השייך הסגולה, כפי שזו כבר מצויה אפילו בתנ״ך על כל משמעותיה, אבל תמיד היא נספחת אל מה שלאחריה (כגון „שעמלתי“, ולא בנפרד: ש עמלתי), הואיל ובעברית אין

מכבר מלה בעלת אות אחת בלבד 2. מובן אפוא, שאם בצירוף כגון אשר לי נשרו האל"ף והרי"ש, אז השי"ן נתבודדה ועל-כורחה נפלה על לי, ומשתי המלים נתהוותה מלה אחת: שלי. מחמת אותו הכלל גם ל'הקניין, כל עוד שהיא אות יחידית, אינה יכולה לעמוד בפני עצמה, אלא תמיד היא נספחת אל מה שלאחריה, כגון לאדם ולא בנפרד: ל אדם. ממילא מובן,

2. בהערתו לערך ש של מילון בן־יהודה (עמ' 6779) מביא פרופ' טור־סיני הוכחות, כי בעברית הקדומה כבר הייתה קיימת הצורה הקצרה ש (אם בסגול ואם בפתח או בקמץ) ליד הצורה הנרחבת אשר (אולי עוד לפניה), ושתיהן צררו זו את זו וגברו זו על זו חליפות ובמשך הזמן. רק אחרי גלות־בבל נדחקה צורת אשר מפני ש כליל; לכן שום אחת משתי הצורות אינה ראייה לימי המקור שהיא נמצאת בו. מעניין להשוות פסוקים מקבילים: „כחול אשר על שפת הים“ (יהושע יא ד ומל"א יג ה) לעומת „כחול שעל שפת הים“ (שופטים ז יב), או „שיר השירים אשר לשלמה“ כנגד „מסתו שלשלמה“. שתי הצורות מתרוצצות זו עם זו אפילו בפסוק אחד: „טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם“ (קהלת ה ד). בעיה זו כבר מזכיר פרופ' סגל בספרו על המשנה ובין־השאר הוא אומר: „ואפילו סופר מקורי כבעל ספר קהלת מתאמץ עדין להחזיק בצורה אשר אף במקום ששימושו כבד עליו, כמו: בשל אשר יעמול (= „בדיל ד“ הארמי)“. סתם ולא פירש הגדרת „שימוש כבד“; אבל כשנתבונן, נראה כי הצירוף בשל אשר אמנם מזור, שכן אם נפרקו ליסודותיו, נמצא שהוא מורכב מן „באשר לאשר“ (פעמיים רצופות אשר ו), ורק עלידי הקיצור נעלם אשר הראשון ונבלע בשו.

שהוא הדין בצירוף כגון אשר לאדם; ה'ל' מן-הסתם לא הייתה
 קופצת אחרנית, שכן היא צמודה למה שלאחריה, אלא
 משנשרו הא' והר' של אשר, נתגלמדה הש' וקפצה קדימה,
 כדי להישען על מה שלאחריה ולהתאחד עמו, ונתהווה הצירוף
 המצומצם: שלאדם. מדוע ומתי ועל-ידי מי הוחל להפריד
 בין הדבקים ולגרום של אדם, איני יודע — ולא חשוב הדבר
 עכשיו לנדוננו. על-כל-פנים דומה, כי הלה, שהתחיל בהפרדה
 והעמיד של לחוד, הרי כבר היה נטול ההכרה והתחושה של
 צמידות ה'ל' למה שלאחריה. אנו ודאי כבר איבדנו תחושה זו
 כליל, מתוך שהורגלנו בשל נפרד, כאילו קיבלנוהו מסיני.
 ט) אין זה עניין של כתיב בלבד, אלא אף של הבדל
 הגייה. כי בבוא של מחובר עם מה שלאחריה, אז ה'ל' נדגשת
 — כלומר דינה להיכפל במבטא נכון — גם כשהיא שוואית.
 (ומובן, שאם היא שוואית, אז אחריה האותיות בגדכפ"ת
 רפויות, כדינן אחרי כל אות שוואית בעלת דגש כפלן). כך
 בשלמי הנ"ל דגושה ה'ל' שבו, וכן דגושה ה'ל' השוואית
 במובאותיו של ילון מתוך נוסחי התפילה (כמו שצינתי שם),
 וכן אנו דוגשים את ה'ל' השוואית בשלך כדינו של כל עיצור
 לא-גרוני הבא אחרי הש' הסגולה, שנותרה לנו מן אשר.
 (כך דגושה גם ה'י' השוואית של עד שִׁיחַנְנוּ בתהלים קכג
 ב וכן דגושה הת' השוואית של „עד שתחננו” בסוף תפילת
 „היום ורת עולם” של ראש-השנה.) ואם של מחובר עם מלה
 שתחילתה שווא, אז ה'ל' נחרקת, כגון שלשלמה משיר-
 השירים. ואם יחובר של עם מלה שתחילתה חטף, אז ה'ל'
 תקבל את תנועת החטף, כגון שלעבודה (ה'ל' פתוחה, אלא

אם כן היא מיודעת, ואז תנועתה קמץ), או שלאמונה הל' סגולה, אא"כ כנ"ל), או שלעננשים (הל' בקמץ קטן, המבוטא בפינו כחולם, אא"כ כנ"ל), וכדומה. כלומר: מלבד הדגש הכפלן, שנגרם על-ידי הש', חלים בל' זו כל החוקים של ל'־היחס. כך עדיין הוגים הללו מזקני עדות-המזרח שלא נבללה שפתם. ודאי מסורת עתיקה בפיהם ועלינו להכיר בה גם אם אנו סוטים ממנה למעשה ביודעים.

ובכן: אם אמנם הניקוד הכללי של משנת ילון עתים יש בו פרטים הנראים לנו מופלאים ומותר להרהר אחרי נימוקיה הרי לגבי של יש לו יסוד איתן ובשל-כך או "בשלכך" (כ"ף רפויה) ודאי אין לכנותו "חכם להרע".

י) אגב: משהגיע אבינרי למסקנתו המוחלטת "שבימי חז"ל נהגו לחבר של עם התיבה שלאחריה. פעמים בל' שזואית ופעמים בל' פתוחה", — הוא מוסיף מיד: "ולא נוכל לדעת כיום את דרך הגיית השל' המחוברת בימי חז"ל. מה לנו דוגמה שגורה יותר מן ריבוננו של עולם? לכאורה כאן ודאי הל' קמוצה: ריבוננו שלעולם (של העולם), כמו מלך העולם. ואעפ"י כן אפילו כאן אין לפסוק הלכה בוודאות גמורה. צא ולמד מלשון התפילה הידועה, אדון עולם' (ולא אדון העולם)".

דוגמה אחרונה זו אין ללמוד ממנה. המחבר של אותה תפילה כתב כך למען המשקל, שבו היא כולה כתובה. ההברה הנוספת של העולם בהידיעה הייתה מקלקלת את המשקל. הפייטנים נהגו כך ונקטו הרבה דחקים לשוניים למען המשקל. ופייטננו הנ"ל רשאי היה להשמיט אותה ה',

שכן יש גם עולם בלתי-מיוחד ומובנו כאילו הוא מיוחד: "ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם"; "עולם כמנהגו נוהג"; ועוד. אבל בספרות התלמודית כמדומני שתמיד "ריבון העולם" בה' הידיעה. הדעת נותנת אפוא, כי בכל מקום שדפוסינו גורסים "ריבוננו של עולם", היו אבותינו אומרים שְׁלֵעוֹלָם במחובר ובל' מיוחדת, כלומר קמוצה (לפני הע' של עולם). ואמנם כך — בל' קמוצה — מביאים החוקרים מכל המקורות המנוקדים.

הצירוף "אדון עולם", הפותח את הפיוט הידוע לתפילת שחרית (יש מייחסים אותו לרשב"ג), כמדומני שהיה חידוש בשעתו ואין לו דוגמה קודמת. אולי נבע חידושו מתוך שאיפת הפייטן לשמור על המשקל ("יתד" ושתי "תנועות", כלומר בתחילה שווא-נע או חטף), על-כן השתמש ב"אדון" ועזב את ה"ריבון" מתוך הצירוף התלמודי המסורתי, השגור רק ביידוע: ריבון העולם (כך אפילו בריבוי של הסומך: ריבון העולמים).

אכן גם בלי צירוף עם ריבון ואף בלי שום נסמך אחר אנו מוצאים בלשון-חז"ל העולם מיוחד על-הרוב.

יא) הזכרתי למעלה (עמ' 163) את הערתו של ילוך, כי ביאליק במהדורת המשנה שלו הנהיג תחילה של ל ב ו ד (במסכת ברכות), אבל "מפיאה ואילך נהג כספרי הדפוסים" (הנוקטים של פ ר ו ד). אבינרי מסתייע ב"חרטה" זו של ביאליק כהוכחה נמרצת להשקפתו. אבל ביאליק נתכוון להוציא מהדורה עממית, עממית ביותר, שאמנם ייתכן כי אין בה מקום לשינויים מהפכניים מן המקובל והשגור; אפשר אפוא להבין, שנתעוררו בו היסוסים

פתאום ונמלך, אף כי אין אנו יודעים, אם שוב לא היה נמלך
וחזר אל הליבוד, אילו זכה להמשיך ולהשלים את מפעלו. אולם
בכל-אופן אין מהדורתו דומה למהדורת אלבק-יילון כדי לדון
גורה-שווה בשתי אלה.

ראובן סיוח-סילמן

כתוב השנה הבעל"ט — תש"ך

לקראת השנה הבעל"ט כבר נתקלים אנו בחוסר עקיבות
ובכפילות צורה.

את שם השנה הבאה יש לכתוב ולקרוא תש"ך, על
דרך תנ"ך, או"ס, ש"ץ וכר'.

זה הכלל: ראשי תיבות ונוטריקונים שבסופם אחת
מאותיות כמנפ"ץ, כותבים את האות האחרונה שבהן בצורתה
הסופית — אם הם נהגים כמלים.

מסורת היא בעברית להגות מספרים שגורים במלים,
כגון תרפ"ט אלפים, ת"ק פרסה, רמ"ח איברים ושס"ה גידים,
תרי"ג מצוות, ק"ן טעמים.

הנוהג הקיים להגות את מספר השנים במלים יש לו
אחיזה במסורת הלשון, כגון גזרות ת"ח ות"ט¹. בספרות

1. [מאות שנים קודם לכן, בימי מסע הצלב הראשון קונן
ר' מנחם ב"ר מכיר :

זמן שנת תתנ"ו / בייא למחזור רנ"ו / אויזה לי (קינות לת"ב, אשכנז,
אבל אעורר).

וכשני דורות לאחריו ר' אפרים מבונא : תתנ"ו לקרץ נתננו ובתת"ק
הזקנו (למי אוי, ידיעות המכון לחקר השירה כרך ז', עמ' 270 — מ"מ.)